

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ**

**Эжинияз атындағы Нөкис
мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**«БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП
ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҰ,
ҚАЙТА ТИКЛЕҰ ХӘМ ҚОРҒАҰ
МӘСЕЛЕЛЕРИ»**

**атамасындағы Республикалық
илимий-теориялық конференция**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ
САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»**

**мавзусидаги Республика
илмий-назарий анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской
научно-теоретической
конференции**

**«ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ,
ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ОХРАНЫ
БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ»**

(*Trilobus kirjanovae*), *Dorylaimida* топарының 3 түрі (*Eudoylaimus kirjanovae*, *Eudoylaimus monohystera*, *Eudorylaimus pratensi*) хәм *Tylenchida* топарына киретуғын нематодалардың 8 түрі (*Rotylenchus robustus*, *Tylenchus davainei*, *Filenchus filiformis*, *Lelenchus leptosome*, *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides parietinus*) дизимге алынды. Олардың 21,7 % паразит түрлерди курады.

Өсимлик органларында жайласуы бойынша нематода түрлериниң сан хәм сапа көрсеткишлери бирдей емес екенлигин көрсетти. Тийкарынан өсимликлердиң тамыр дүзилмеси хәм топырақтың жоқарғы 0-10 см хәм 0-20 см тереңликтеги қатламларында олардың саны хәм хәр түрлиги жоқары екенлигин көрсетти, яғный тамыр хәм топырақ қатламында, тийислисинше нематодалар саны 70 (18,2%) хәм 186 (48,3%) дананы, ал түрлердиң 56,5% (13 түр) хәм 86,9% (20 түр) курады. Пақал, жапырақ хәм топырақтың тереңрек 20-30 см қатламында нематодалардың саны хәм түрі азлау ушырасты.

Нематодалардың *Aphelenchus avenae*, *Filenchus filiformis*, *Chiloplacus lentus*, *Cephalobus persegnis* хәм *Aphelenchoides parietinus* түрлери басқаларына салыстырғанда сан жағынан көбирек екенлиги анықланады.

Әдебиятлар:

1.Тулаганов А.Т., Усманова А.З. 1975. Фитонематоды Узбекистана. Изд. «Фан» Узбек. Ташкент. Т 1. С.351.

2.Тулаганов А.Т., Усманова А.З. 1978. Фитонематоды Узбекистана. Изд. «Фан» Узбек. Ташкент. Т 2. С.442

3.Эшова Х.С. Эколого-таксономическая характеристика фитонематод песчаной пустыни южного Узбекистан. Автореф.канд.дисс. Т-2001.20 с.

ӘМИЎДӘРЬЯ РАЙОНЫ ҚАҢЛЫ ХОЖАЛЫҒЫНДАҒЫ ПАХТАНЫҢ ФИТОНЕМАТОДАЛАР ФАУНАСЫ

¹Алламуратов Ш., ¹Мәдияров И., ²Төремуратов М., ²Төремуратова Г.

¹Әжинияз атындағы Нөкис МПИ, ²Бердақ атындағы ҚМУ

Пахта елимизде ауылхожлығы егинлериниң ишинде ең әхмийетли техникалық егинлердиң бири, оннан халық-хожалығы уш-ын керекли көп түрли затлар өндириледі. Пахтадан мол зүрәт алу ушын жоқары агротехнология жұмыслары менен олардың зиянкес хәм кеселликлерине қарсы гүресу жолларын көрип шығу үлкен әхмийетке ийе. Пахта өсимлигинде көплеген хәр қыйлы зиянкеслер менен бир қатарда паразит фитонематодаларда ушырасады хәм оларды тийисли орынларда үйренип бару талап етиледі. Қарақалпақстан шараятында пахтаның фитонематодалар фаунасы ертеде хәм кем үйренилген [1,2,3].

Биз 2013-2015-жыллар аралығында Қарақалпақстанның Әмиўдәрья районы Қаңлы хожалығы шараятында ғауаша өсимлиги хәм оның тамыр дөгерге топырақларындағы нематодалар фаунасын үйрениу мақсетинде, үш атыздан (4,0; 3,5 хәм 2,5 га), жәми 10 га майданнан фитогельминтологиялық улыуа изертлеу методлары тийкарында, пахтаның гүллеу хәм ғореклеу дәуиринде 30 дана тексеру ушын үлгилери алынып олар үйренип шығылды.

Изертлеу нәтийжелери бойынша ғауаша өсимлиги хәм оның тамыр этирапындағы топырақларда табылған нематодалар фаунасы зоологиялық систематикалық жақтан еки генже классқа, 3 топарға, 6 туқымласқа хәм 12 туысқа тийисли 17 түр екенлиги анықланды. Топарлар бойынша *Rhabditida* топарына 7 түр (*Rhabditis filiformis*, *Panagrolaimus rigidus*, *Heterocephalobus elongates*, *Cephalobus persegnis*, *Eucephalobus striatus*, *Cephalobus nanus*, *Chiloplacus lentus*), *Dorylaimida* топарына 1 түр (*Eudorylaimus pratensis*) хәм *Tylenchida* топарына 9 түр (*Tylenchus davainei*, *Filenchus filiformis*,

Tylenchus leptosome, *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides limberi*, *Aphelenchoides parietinus*, *Aphelenchoides saprophilus*) киреди.

Табылған нематода түрлеринин санын хэм сапа көрсеткишле-ри, олардын жасаў орынларындағы таркалыўының бирдей емеслигин көрсетти. Өсимликтин тамыр системасында фитонемато-далардын 12 түри, пакалында 7, жапырағында 2 түри, сондай-ақ топырақтың үстиңги (0-10 см) жүз қатламында 15 түр, 10-20 см тереңликтеги қабатында 15 түр хэм 20-30 см шуқырлықтағы қабатында 9 түр табылды.

Нематодалардын улыўма особлар санының 19,7 % тамыр системасында, 15,3 % пакалда, 0,9 % жапырақта, ал топырақ қатламлары бойынша үстиңги 0-10 см қабатында 24,5%, 10-20 см қатламында 30,7% хэм 20-30 см тереңликтеги қатламында 8,8% ушырасты. Жәми особлар санының көбирек бөлегин *Tylenchus filiformis* (10,5%) хэм *Ditylenchus dipsaci* (8,8 %) курады, ал кемирек (1,3%) *Tylenchus davainei* хэм (3,1%) *Tylenchus leptosoma*, *Aphelenchus avenae* түрлери курады.

Әдебиятлар:

1. Каримова С.М., 1957. Нематоды сельскохозяйственных культур левобережья низовьев Амударьи. В сб. «Паразитические кр-углые черви-нематоды Узбекистана». Т. Изд.АНУзб.135-208.

2.Тулаганов А.Т. 1960. Нематоды сельскохозяйственных культур Узбекистана и борьба с ними. Нематоды диких и сорных растений Каракалпакской АССР. Изд. Самаркандского гос ин-та, 1-72.

3.Нарбаев З.Н. Галловые и другие нематоды семейства *Heteroderidae* (Thorne) Chitwood 1949 в некоторых районах Узбекистана. Автореф.канд.дисс. Ташкент 1968.С. 1-15.

ӘМИЎДӘРЬЯ РАЙОНЫ ПАХТА ФИТОНЕМАТОДАЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТОПАРЛАРЫ

¹Алламурастов Ш., ¹Мәдияров И., ²Бахиева Л.,²Төремурастов М.

¹Әжинияз атындағы Нөкис МПИ, ²Бердақ атындағы ҚМУ

Пахта өсимлиги зыянкеслеринин ишинде тәбиятта кең таркалған хэм оның өнимдарлығына сезилерли кесент келтиретуғын түрлердин бири бул дөңгелек куртлар ямаса нематодлар класының уәкиллери болып есапланады.

Қарақалпақстан Республикасында атап айтқанда Әмиўдәрья районы аймағында аўыл-хожалығы егинлеринин ишинде айырым түрлери, әсиресе пахта өсимлигинин нематодлар фаунасының экологиялық топарлары жүдә аз изертленген. Соған байланыслы биз 2015-2016 егис жыллары Әмиўдәрья районының Бабур хэм Қаңлы хожалықларындағы ғаўаша өсимлиги хэм оның тамыр дөгереги топырақларында ушырасатуғын нематодлардын улыўма түр курамын изертлеп, олардын экологиялық топарларын үйрендик.

Изертлеў барысында, бул хожалықларда пахта өсимлиги хэм оның тамыр дөгереги топырақларындағы фитонематодалар фаунасы 26 түрден ибарат болып, олардын 4 экологиялық топарларға киретуғынлығы мәлим болды.

Параризобионт яки тамыр дөгерегиндеги нематодалардын 7 түри табылып (*Trilobus kirjanovae*, *Eudoylaimus kirjanovae*, *Eudoylaimus monohystera*, *Eudorylaimus pratensis*, *Tylenchus davainei*, *Filenchus filiformis*, *Lelenchus leptosoma*), олар улыўма түрлер санының 26,9% ийеледи. Параризобионтлардан *Filenchus filiformis* тамырда, *Lelenchus leptosome* тамыр хэм пакалда, ал қалған түрлери болса хәрқыйлы топырақ қатламларында гезлести.

МАЗМУНЫ:

Сөз басы.....	3
---------------	---

1. СЕКЦИЯ

АЙМАҚТА ХӘМ РЕСПУБЛИКАМЫЗДА БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҰ

Dadayev S. O'zbekistonda toq tuyoqlilarda parazitlik qiluvchi drasheya va gabronemalarning biologik xususiyatlari.....	4
Ибрагимов М.Ю., Балтабаев М.Т., Сейтбаев Р.С. Шумғия (Orobanchе) ўсимлигининг биоэкологияси.....	6
Жуманов М.А., Ибрагимов М.Ю., Гайпов Б.С., Саитова А.К., Жангабаева А.С. Қорақалпоғистон Республикаси хуудларида тупроқ шўрланиши шароитида топинамбур ўсимлигини ўстириш агротехнологияси.....	7
Abdullaeva T. Ustyurt tekisligida tarqalgan yem-xashak o'simliklarining suv saqlash xususiyatlari.....	8
Авутхонов Б.С., Уринов А. Самарқанд вилояти шароитида бодрок маккажўхори етиштириш хусусиятлари.....	9
Ажиев А.Б., Баходирова Д. История изучения дикорастущих сородичей культурных растений и их перспектива.....	10
Азимов И.Т., Турениязова Р. Современное состояние растительного покрова Ахангаранского плато.....	12
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Төрөмуратов М., Қурбанова А. Пахта хәм оның ризосфера топырақларындағы нематода түрлери.....	13
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Төрөмуратов М., Төрөмуратова Г. Әмиўдәрәя районы Қаңлы хожалығындағы пахтаның фитонематодалар фаунасы.....	14
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Бахиева Л., Төрөмуратов М. Әмиўдәрәя районы пахта фитонематодаларының экологиялық топарлары.....	15
Атамуратов Р., Мамутова Н., Ешжанов К. “Золотой ус” ямаса “алтын мурт” дәрилиқ өсимлиги ҳаққында.....	16
Балтабаев М., Ражабова С., Жанызакова Б. Тораңғылдың халық хожалығындағы әҳмийети, оларды қорғаў хәм қалпине келтириў мәселелери.....	18
Бектурсынов А.Б. Қарақалпақстанның аридли зоналарында биологиялық хәр түрлиликти сақлаў.....	19
Есемуратова Р.Х. <i>Rheum tataricum L.</i> -перспективное дубильное растение.....	20
Кузметов А.Р., Абдиназаров Х.Х., Исмоилов Х.Ф., Сапаров К.А. Сув омборлардаги зоопланктон организмларнинг мавсумий ривожланиши.....	21
Qurbaniyazov B.T. No'kis qalasin ko'klemzarlastiriwda introduktsiyalang'an ag'ashli-putali o'simliklerdin' a'hmiyeti.....	22
Kutlimuratova G.A. Tirnoqgulning (<i>Calendula officinalis L.</i>) dorivor xususiyatlari.....	23
Кутлымуратова Г.А. Особенности лекарственных растений для интродукции в условиях Каракалпакстана.....	24
Мамбетназаров А.Б., Мамбетназаров Б.Б. Экологик шароитнинг ўзгаришига боғлиқ кузлик буғдой касалликларини ўрганиш.....	25
Мамбетназаров А.Б. Видовой состав возбудителей корневой гнили озимой пшеницы в регионах Каракалпакстана.....	28
Мамбетназаров А.Б. Тошкент вилояти шароитида кузги буғдойнинг фузариоз илдиз чириш касаллигига қарши триходермин биопрепаратининг самарадорлиги.....	29
Мамбетназаров А.Б., Мамбетназаров Б.Б. Агрохуудларда кузги буғдойда фузариоз касаллигининг тарқалиш ўзгачаликлари.....	31